

ЛЮДВІГ ВІТГЕНШТЕЙН І ЙОГО "МОВНІ ІГРИ"

Статтю присвячено дослідженню концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна, що є основоположною для генези принципів прагматики мови і принципів логічної прагматики. На підставі проведеного аналізу концепції "мовних ігор" обґрунтовано безпосередній зв'язок цієї концепції з онтологічною концепцією "Логіко-філософського трактату". Встановлено, що в основу поняття мовної гри покладена аналогія між поводженням людей в іграх як таких і в різних системах реальної дії, у які вплетена мова.

Постановка проблеми. Мовна тематика здавна входила в коло філософських інтересів і багато хто з філософів доклав значних зусиль у розвиток мовознавства, починаючи, наприклад, з давньогрецького софіста Протагора (490-420 р. до н. е.), який першим почав звертати увагу на час дії у висловлюваннях і відкрив дієслово. Мова органічно ввійшла у сферу досліджень новоєвропейських філософів разом з переміщенням їх інтересів у бік гносеології (так званий "епістемологічний поворот"). Визначаючи велику роль мови у пізнанні, філософи ще з XVII ст. звернули увагу на труднощі, що пов'язані з неправильним застосуванням слів ("ідоли площі" у Ф. Бекона), на характеристику слова як знака (Т. Гоббс), на утворення понять (Д. Локк), на роль слова в теорії абстракцій (Д. Юм). Та справжній "лінгвістичний поворот" відбувся у філософії в XX ст. Оцінюючи його значення, американський філософ Річард Рорті вказує: "Картина античної й середньовічної філософії, що займалась речами, картина філософії з XVII по XIX ст., що займалась ідеями, і картина сучасної філософії, що займається словами, цілком правдоподібні" [1: 26].

Актуальність поставленої проблеми. Для сучасного моменту розвитку вітчизняної філософії інтеграція у контекст проблематики аналітичної філософської думки, пов'язаної з аналізом відношень: мова-свідомість-світ є однією із важливих проблем. Одним із найвизначніших, оригінальних та глибоких мислителів, який вплинув на розвиток мовної тематики у філософії другої половини XX століття вважають австрійського філософа Людвіга Вітгенштейна ("Логіко-філософський трактат", "Філософські дослідження").

Логіко-філософський аспект мови безпосередньо пов'язаний із концепцією "мовних ігор" Л. Вітгенштейна і її відбиттям у контексті філософських і логічних досліджень інших авторів та наступників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі сучасні семантики (С. Кріпке, Р. Карнап, Я. Хінтіка, Р. Монтегю) так чи інакше торкаються концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна, насамперед, за рахунок використання категорії "семантичної відносності" [2: 80].

У розвиток методологічних питань теорії аналізу знакових систем певний вклад зробили російські учені: О. Грязнов, А. Блінов, М. Козлова, З. Сокулер. В Україні проблематикою аналітичної філософії займалися Г. Заїченко, А. Ішмуратов, К. Жоль, В. Омелянич, Т. Кочеткова, М. Попович, І. Хоменко [3: 3].

Отже, мета дослідження – проаналізувати концепцію "мовних ігор" Л. Вітгенштейна у зв'язку зі становленням загально-прагматичних і логіко-прагматичних принципів аналізу дедуктивно-мовних явищ, обґрунтувати безпосередній зв'язок цієї концепції з онтологічною концепцією "Логіко-філософського трактату".

Основні результати дослідження. Якщо Ф. де Соссюр, попередник Л. Вітгенштейна, вживання слів порівнював із грою в шахи, то сам Л. Вітгенштейн уже всю мову загалом вважав сукупністю мовних ігор. До мовних проблем Л. Вітгенштейн ішов не від лінгвістики, як Ф. де Соссюр, а філософським шляхом, вважаючи, що всі наші знання про світ і своє відношення до світу ми виражаємо мовою. Можна припустити, що є однозначна відповідність між станом дійсності і якоюсь формою його вираження в мові. Тоді варто з'ясувати правила, за якими будуються осмислені речення, тобто такі, що відповідають дійсному стану речей. Філософ може логічними засобами немов просвітити мову і виділити в ній те, що несе в собі відповідність висловлювання й дійсності, і те, в чому такої прозорої відповідності нема. Вже в передмові до своєї першої книги "Логіко-філософський трактат" Л. Вітгенштейн зазначає: "Те, що взагалі може бути сказано, може бути сказано ясно, про те ж, про що сказати неможливо, про те варто мовчати" [4: 3].

Спочатку Л. Вітгенштейн більше зосередився на першій частині цього висновку й досліджував умови логічного прояснення думки, вважаючи, що якраз у цьому полягає завдання філософії, і речення, як результат такої роботи, "показує логічну форму дійсності". У наступному своєму творі "Філософські дослідження" Л. Вітгенштейн звертає увагу на те, що уявлення про відповідність правильного речення й дійсності надто ідеалізовані. Насправді має місце обмеженість нашої здатності здобути ясність виразу і тим самим перенести його на дійсність. Ця обмеженість впливає з набагато складнішої природи мови і різноманітних практик її використання. В той же час автор не відмовляється від дослідження мови, бо межа можливості вираження думки може бути проведена тільки у мові. На цьому етапі він вбачав

завдання філософії у визначенні кордонів мови, у межах яких взагалі можуть складатись осмислені висловлювання. Розуміти висловлювання – значить розуміти мову, а розуміти її – означає володіння деякою "технікою", правилами гри. Користування мовою Л. Вітгенштейн відносить до різновиду гри.

Мовні ігри – це не те, що роблять люди, коли хочуть розважитися. Під мовними іграми Л. Вітгенштейн розумів моделі (зразки, типи) використання мови, її різноманітних функцій.

Подібно до будь-яких моделей, призначених для прояснення складного і незрозумілого, мовні ігри є, насамперед, найпростішими чи спрощеними способами вживання мовних знаків, що дають ключ до розуміння більш зрілих і нерідко невідомо видозмінених випадків складної повсякденної мови. Розуміння мовних ігор як "найпростіших форм мови" збережене в "Філософських дослідженнях" і наступних роботах філософа.

Причому постійно підкреслюється, що кореневим формам мови властивий нерозривний зв'язок із життєдіяльністю: "Мовною грою я називатиму також ціле, що складається з мови і дій, у які він вплетений". "Ігри є взірцями мовної практики, єдності "думки-слова-справи", а також обставин, за яких усе це разом узятє здійснюється, "працює" [5: 90].

Для пояснення ідеї мовної гри Л. Вітгенштейн іноді порівнював її з театральним спектаклем, де в одне ціле об'єднані сцена, акти, дії, ролі, конкретні сцени, слова, жести, хода у грі. Згодом філософ усе частіше став характеризувати мовні ігри як форми життя. Він пише з цього приводу у "Філософських дослідженнях": "Скільки ж існує типів речення? Скажімо, ствердження, питання... – Існує численна множина таких типів – нескінченно різноманітні види застосування усього того, що ми називаємо "знаками", "словами", "реченнями". І ця множина не є чимось усталеним, навпаки, виникають нові типи мов, або, можна сказати, нові мовні ігри, а старі застарівають і забуваються... Термін "мовна гра" повинен підкреслити, що розмовляти мовою – це компонент діяльності, або форма життя. Наказувати, запитувати, розповідати, тою ж мірою частина нашої натуральної історії, як хода, їжа, пиття, гра" [5: 142].

Ідеєю мовної гри передбачається, що мова – явище в принципі нестатичне, що вона – подібно до виконання музичного твору, сценічної дії, спортивної та інших ігор – динамічна за самою своєю природою, живе лише в дії, діянні, у практиці комунікації. Вітгенштейн підкреслював: знаки як щось матеріальне – у звуковому, письмовому, друкованому вигляді – мертві, але це не означає, що до них, щоб вдихнути в них життя, потрібно додати щось принципово інше порівняно з матеріальним – щось суто духовне. Життя знаку дає його застосування, а таке, зрозуміло, припускає реальне життя мови чи мовну гру. Тлумачення значення знаку як способу його вживання і принцип мовних ігор – аспекти єдиної позиції.

В основу поняття мовної гри покладена аналогія між поведінкою людей в іграх як таких і в різних системах реальної дії, у які вплетена мова. Їхня схожість вбачається, зокрема, у тому, що і там і там передбачається заздалегідь вироблений комплекс правил, які становлять статут гри. Цими правилами задаються можливі для тієї чи іншої гри комбінації ходів чи дій. Адже гра без правил – не гра: різка зміна правил здатна паралізувати гру. Водночас логіка гри визначається правилами не однозначно: передбачаються варіації, творчість. Система дій, що підлягають суворим правилам, – це вже не гра.

Поняття мовної гри в концепції пізнього Л. Вітгенштейна не належить до числа чітко окреслених, теоретично визначених. Його межі розмиті, однак в його завдання і не входило (це не раз підкреслювалося ним) створення якоїсь теорії – чи то теорії мови, значень, знаків, чи чогось інше.

Теорії (чи концепції) взагалі не уявлялися Л. Вітгенштейну скільки-небудь ефективними для прояснення механізмів мови й оволодіння ними.

На відміну від раннього періоду творчості, він не керувався ідеалом точності, тому що зрозумів, що в практиці мовлення альтернатива "точно-неточно" стає дуже рухливою й відносною. Інакше кажучи, у різних видах практики, у різних ситуаціях (контекстах) ці поняття набувають різного змісту, і при цьому виявляється безліч випадків, для яких особлива точність (математична, логічна, технічна, лінгвістична тощо) не потрібна зовсім, і тому її пошук стає невиправданим. До понять, що не припускають точного визначення, філософ відносить і поняття гри. Справа в тому, що ігри взагалі, подібно до безлічі інших реалій, не мають набору стійких типових ознак, властивих кожній з них окремо, а отже, і всім іграм, разом узятим.

Висновки. Л. Вітгенштейн у концепції "мовних ігор" підкреслив, що мова – це єдність думки, слова, справи і обставин, поза якими три перші компоненти не спрацьовують і мова є "мертвою".

Вводячи термін "мовні ігри", він робив акцент на динамічності мови, на необхідності її вивчення у житті, у комунікації, а не в "мертвих" знаках.

Слова і речення є складовими наших щоденних практик, і найпростіші моделі використання мови дають змогу зрозуміти невідомо видозмінені випадки складної повсякденної мови. Порівняння Л. Вітгенштейном мовлення і гри виключило потребу в суворих правилах і точності пояснення механізмів мови й оволодіння ними.

Філософський інтерес до мови зумовлений не тільки усвідомленням того, що мова є вирішальним знаряддям осягнення дійсності і головним засобом людського спілкування, а й рухом від упевненості в прихованості за структурами мови структури дійсності до дещо скептичного ставлення до традиції пошуку через мову фундаментальної онтології і піднесення вагомості повсякденної мови як самоцінності.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження в межах філософії мови потрібні для "допомоги" не лише представникам владних структур, а й усім експертам-носіям "духовного" і "душевного" знання у справах: окреслення кола філософських причин і наслідків використання конкретної мови, включення в розробку нових моделей комунікативної діяльності, що завжди спираються на мовні засоби створення повідомлень; створення моделей функціонування мови в культурі, що можна буде використовувати для наступного прогнозування процесів мовної самоідентифікації, самовідтворення і використання інших мов; нейтралізації мовних конфліктів; встановлення факторів вдосконалення мовної політики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Козлова М. С. Витгенштейн : новый образ философии / М. С. Козлова // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 25–32.
2. Витгенштейн Л. О достоверности / Л. Витгенштейн // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 67–120.
3. Гончаренко М. В. Логико-філософські принципи прагматики мови (аналіз концепції "мовних ігор" Л. Витгенштейна) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.06 "Теорія та історія релігії, вільнодумства і атеїзму" / М. В. Гончаренко ; НАН України. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – Київ, 1999. – 16 с.
4. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн // Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва, 1994. – 3 с.
5. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. – Москва, 1994. – 90 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kozlova M. S. Wittgenshtein : novyi obraz filosofii [Wittgenstein : a New Image of Philosophy] / M. S. Kozlova // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 2001. – № 7. – S. 25–32.
2. Wittgenshtein L. O dostovernosti [On the Authenticity] / L. Wittgenstein // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 1991. – № 2. – S. 67–120.
3. Goncharenko M. V. Logiko-filosofski pryntsyipy pragmatyky movy (analiz kontseptsii "movnykh igor" L. Wittgenshteina [Logical-Philosophical Principles of the Language Pragmatics (the Analysis of the Conception of the "Language Games" by L. Wittgenstein)] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filoz. nauk : spets. 09.00.06 "Teoriia ta istoriia religii, vil'nodumstva ta ateizmu" / M. V. Goncharenko ; NAN Ukrainy. In-t filoz. im. G. S. Skovorody. – Kyiv, 1999. – 16 s.
4. Wittgenshtein L. Logiko-filosofskii traktat [Tractatus Logico-Philosophicus] / L. Wittgenstein // Wittgenshtein L. Filosofskie raboty [Philosophical Works]. – Chast' I. – Moskva, 1994. – 3 s.
5. Filosofskie issledovaniia [Philosophical Studies] // Wittgenshtein L. Filosofskie raboty [Philosophical Works]. – Chast' I. – Moskva, 1994. – 90 s.

Матеріал надійшов до редакції 21.06. 2013 р.

Сардак О. В. Людвиг Витгенштейн и его "языковые игры".

Статья посвящена исследованию концепции "языковых игр" Л. Витгенштейна, что является основополагающей для становления принципов прагматики языка и принципов логической прагматики. На основании проведенного анализа концепции "языковых игр" обоснована непосредственная связь этой концепции с онтологической концепцией "Логико-философского трактата". Установлено, что в основу понятия языковой игры положена аналогия между поведением людей в играх как таковых и в различных системах реального действия, в которые вплетена речь.

Sardak O.V. Ludwig Wittgenstein and his "Language Games".

The article is devoted to the study of the concept of "language games" by L. Wittgenstein – is one of the most popular, genuine and deep thinkers, who had influence on the development of language issues in the philosophy of the second half of the XX century – that is fundamental for the formation of the principles of pragmatics of language and principles of the logical pragmatists. On the basis of the carried analysis of the concept of "language games", the direct relationship of this concept with the ontological concept of the "Tractatus Logico-philosophical treatise" is justified. It is established, that in the basis of the concept of a linguistic game the analogy between the people's behaviour in the games as such and in the various systems of real actions, in which the speech is woven, is laid.